

Γεώργιος Π. Χρούσος

Πρώτο Θέμα 1/7/2026: Δημογραφία, Παιδεία και Ιστορική Διάρκεια: Το Πνευματικό Μέλλον του Ελληνισμού

Υπάρχουν στιγμές στην πορεία ενός ιστορικού έθνους όπου τα αριθμητικά δεδομένα μετατρέπονται σε φιλοσοφικά ερωτήματα

Η μείωση των γεννήσεων, η επιτάχυνση της γήρανσης του πληθυσμού, η συρρίκνωση του ενεργού κλάσματος δεν αποτελούν απλώς στατιστικές μεταβολές· αποτελούν σημεία καμψής στη σχέση μιας κοινότητας με τον χρόνο. Η Ελλάδα σήμερα βιώνει μια τέτοια στιγμή. Με δείκτη ολικής γονιμότητας γύρω στο 1,3 παιδιά ανά γυναίκα, δεν αναπαράγει τον πληθυσμό της. Η δημογραφική πυραμίδα στενεύει στη βάση και διευρύνεται στην κορυφή. Όμως το ουσιώδες ερώτημα δεν είναι μόνο ποσοτικό. Είναι υπαρξιακό: τι σημαίνει για έναν ιστορικό πολιτισμό να παύει σταδιακά να ανανεώνεται;

Ο Θουκυδίδης, στον Επιτάφιο του Περικλή, αποτυπώνει μια αλήθεια που υπερβαίνει την εποχή του: «ή πόλις ἄνδρες ἐστίν». Η πόλη είναι οι άνθρωποί της — οι φορείς της μνήμης, του λόγου, των θεσμών. Η πολιτική κοινότητα δεν είναι απλώς θεσμικό πλαίσιο· είναι ζωντανή πράξη συμμετοχής. Αν οι φορείς της λιγοστεύουν, αν η ανανέωση των γενεών επιβραδύνεται, τότε η ίδια η έννοια της «πόλης» και του πολιτισμού της τίθεται υπό δοκιμασία.

Η σύγχρονη πολιτική ανάλυση συχνά περιορίζει το δημογραφικό σε ζήτημα κοινωνικής πολιτικής. Πράγματι, η στήριξη της οικογένειας, η σταθερότητα της εργασίας, η πρόσβαση στη στέγη και στις δομές παιδικής φροντίδας αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις. Ωστόσο, η διεθνής εμπειρία καταδεικνύει ότι ακόμη και οι πλέον γενναιόδωρες πολιτικές αυξάνουν τη γονιμότητα οριακά. Η δημογραφία δεν είναι μηχανισμός που ανταποκρίνεται γραμμικά στα κλασικά οικονομικά κίνητρα.

Ο Αριστοτέλης όρισε τον άνθρωπο ως «ζῷον πολιτικόν», υποδηλώνοντας ότι η ανθρώπινη ολοκλήρωση επιτυγχάνεται εντός της πολιτικής κοινότητας. Η κοινότητα αυτή δεν συγκροτείται για την απλή επιβίωση αλλά για το «εὖ ζῆν». Όταν το «εὖ» απουσιάζει, όταν κυριαρχεί ανασφάλεια, κοινωνική αβεβαιότητα, έλλειψη προοπτικής, η βούληση για αναπαραγωγή μειώνεται. Η υπογεννητικότητα αντανακλά, εν μέρει, έλλειψη εμπιστοσύνης προς το μέλλον.

Η μετανάστευση εισέρχεται αναπόφευκτα στη συζήτηση. Μπορεί να επιβραδύνει τη συρρίκνωση, ιδίως όταν αφορά νέες και παραγωγικές ηλικίες. όμως, ούτε αυτή αποτελεί αυτοδύναμη λύση. Η δημογραφική συμπεριφορά των μεταναστών συγκλίνει με αυτή των εντοπίων, οι κοινωνίες μεταβάλλονται, ενώ στην ουσία η ένταξη δεν επιτυγχάνεται μέσω αριθμητικής, αλλά μέσω παιδείας. Εδώ αποκτά κεντρική σημασία η ισοκρατική σύλληψη της ταυτότητας: «Έλληνες εισί οι της ημετέρας παιδείας μετέχοντες.» Η φράση αυτή συνιστά ίσως τον πλέον ριζοσπαστικό ορισμό πολιτικής κοινότητας στην αρχαιότητα. Ο Ελληνισμός δεν ορίζεται από το αίμα (τα γονίδια) αλλά από τη συμμετοχή στην παιδεία. Η παιδεία δεν είναι απλή εκπαίδευση· είναι καλλιέργεια λόγου, ηθικού μέτρου και πολιτικής ευθύνης.

Αν υιοθετήσουμε αυτή την οπτική, τότε η επιβίωση του Ελληνισμού δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τη βιολογική αύξηση. Εξαρτάται από την ποιοτική και ποσοτική ενίσχυση της Ελληνικής παιδείας. Η παιδεία, υπό την πλατωνική έννοια, είναι «περιαγωγή της ψυχής» προς το αγαθό. Είναι η μεταστροφή του βλέμματος από το επιφανειακό στο ουσιαστικό. Μια κοινωνία που καλλιεργεί τέτοια παιδεία δημιουργεί πολίτες ικανούς να μετέχουν ενεργά στους θεσμούς, να σκέπτονται κριτικά και να αναλαμβάνουν ευθύνη για τα κοινά.

Φυσικά, το δημογραφικό πρόβλημα, συνδέεται και με τη βιολογική διάσταση της κοινωνικής ζωής. Η παρατεταμένη κοινωνικοοικονομική ανασφάλεια, η ανθυγιεινή διατροφή και η μόλυνση του περιβάλλοντος αυξάνουν το συλλογικό «κακοστατικό φορτίο» — το άθροισμα των χρόνιων στρεσογόνων επιβαρύνσεων που επηρεάζουν τη σωματική και ψυχική υγεία, συμπεριλαμβανομένης της γονιμότητας. Μια κοινωνία με υψηλό επίπεδο χρόνιου στρες δυσκολεύεται να αναπαραχθεί για ψυχολογικούς και βιολογικούς λόγους. Η ενίσχυση της παιδείας, ως φορέας νοήματος και προοπτικής, μπορεί να λειτουργήσει ως μερικό αντίβαρο σε αυτή την επιβάρυνση.

Ενίσχυση της Ελληνικής παιδείας σημαίνει, πρωτίστως, εμφάθυση της καλλιέργειας εντός της χώρας. Η γλώσσα, η ιστορική αυτογνωσία, η δημοκρατική συμμετοχή δεν είναι αυτονόητα· είναι αποτελέσματα συστηματικής προσπάθειας. Ελληνική παιδεία σημαίνει επίσης ουσιαστική ένταξη όσων επιλέγουν να ζήσουν στον ελληνικό χώρο. Αν η ταυτότητα είναι εκπαιδευτική, τότε κάθε άνθρωπος που επιθυμεί να μετέχει μπορεί να γίνει φορέας της. Η ένταξη, όμως, δεν είναι τυπική διαδικασία. Απαιτεί γλωσσική εκπαίδευση, κατανόηση των θεσμών και συμμετοχή στην πολιτική κοινότητα. Τέλος, Ελληνική παιδεία σημαίνει εξωστρέφεια. Ο Ελληνισμός ιστορικά επέζησε μέσω πολιτισμικής ακτινοβολίας. Η ελληνιστική οικουμένη δεν συγκροτήθηκε από πληθυσμιακή υπεροχή αλλά από την ελκτική δύναμη του λόγου και της φιλοσοφίας. Στον σύγχρονο κόσμο, η διάδοση της Ελληνικής γλώσσας, της φιλοσοφικής παράδοσης και της έννοιας της πολιτικής κοινότητας μπορεί να λειτουργήσει ως μορφή δημογραφικής διεύρυνσης πέραν των στενών γεωγραφικών ορίων.

Η ιστορική διάρκεια του Ελληνισμού δεν είναι βιολογικό ατύχημα. Είναι αποτέλεσμα συνειδητής, συνεχόμενης καλλιέργειας του «αθάνατου και θείου αγαθού» της παιδείας του Πλούταρχου. Η δημογραφική ανανέωση χωρίς παιδεία θα ήταν κενή· η παιδεία χωρίς ανανέωση θα ήταν εύθραυστη. Το ερώτημα, επομένως, δεν είναι μόνο πόσοι θα είμαστε στο μέλλον. Είναι αν θα συνεχίσουμε να συγκροτούμε πολιτική κοινότητα με επίγνωση της ιστορικής ταυτότητας, του λόγου, του μέτρου και της ευθύνης. Αν θα παραμείνουμε φορείς μιας παιδείας ικανής να εμπνέει συμμετοχή — σε όσους γεννιούνται εδώ και σε όσους, οπουδήποτε στον κόσμο, επιθυμούν να μετέχουν. Η επιβίωση του Ελληνισμού δεν θα κριθεί αποκλειστικά στη στατιστική της γονιμότητας. Θα κριθεί στην ένταση και το βάθος της παιδείας του. Και αυτή είναι επιλογή.

Γεώργιος Π. Χρούσος, ακαδημαϊκός, ομότιμος καθηγητής Παιδιατρικής και Ενδοκρινολογίας, επικεφαλής στην έδρα της UNESCO Εφηβικής Υγείας και Ιατρικής, ΕΚΠΑ, πρόεδρος στο Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ.